

Nərmin Əmirova

Hüquqşünas

UŞAQLARIN TƏHSİL HÜQUQU VƏ ONUN REALİZƏ ŞƏRTLƏRİ

Təhsil hüququnun bütün digər hüquqlar içərisində xüsusi önəmi vardır. Təhsil hüququ həm özlüyündə ayrıca bir hüquqdur, həm də digər hüquqların öyrənilib dərk edilməsi, yararlanılması və qorunmasında vasitə rolunu oynayır. Bu mənada, təhsil hüququ fərdlərin yaşamaq hüququndan fikir və söz azadlığına, sağlamlıq hüququndan seçki hüququnadək bütün hüquqların istifadəsinin ilkin şərtidir. Yaşamaq hüququnun mövcudluğu və qorunması təhsildən asılıdır. Həmçinin, uşağın fiziki, zehni, sosial və mənəvi inkişafı üçün təhsilə ehtiyacı vardır.

Təhsil olmadan insanlar sağlamlıqlarına diqqət etməz, özlərini və ailələrini lazımi formada qoruya, məhsuldar şəkildə işləyə və mədəni baxımdan zəngin və gözəl bir həyat yaşaya bilməzlər. Məsələyə bir bütün olaraq cəmiyyət yönümündən baxıldığında fərdlərin təhsil hüququnun kifayət qədər gerçəkləşməməsi ictimai inkişaf və inteqrasiyaya, demokratiyaya, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə zərər verir. Həmçinin, fərdin və cəmiyyətin inkişafı təmin edilmədikcə azadlıq, bərabərlik və demokratiyanın bərqərar olması qeyri-mümkündür [1].

Qısaca demək olar ki, təhsil hüququ düşünə bilən, düşündüklərini sərbəstcə ifadə edə bilən, təşəbbüskar və araşdırıcı, özünənəzarəti həyata keçirə bilən, öz hüquqlarına sahib çıxan, başqalarının hüquqlarına hörmət edən, mənən və cismən sağlam şəxslər yetişdirmək baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır.

Beynəlxalq insan hüquqları ilə əlaqədar bir çox bəyannamə və konvensiyada təhsil hüququna toxunulmuşdur. Lakin bu mövzu ilə bağlı ən geniş tənzimləmə İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Uşaq Hüquqları Konvensiyası və İnsan Hüquqları Bəyannaməsidir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 13-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, hər bir şəxsin təhsil hüququ vardır. Təhsil hamıya azad cəmiyyətin faydalı iştirakçısı olmaq imkanı verməlidir [2].

Uşaq hüquqları Konvensiyasının 29-cu maddəsində isə təhsilin hədəfləri açıqlanmışdır. Həmin maddəyə görə, uşağın təhsili aşağıdakılara yönəldilməlidir:

a) uşağın şəxsiyyətinin, istedadının, əqli və fiziki qabiliyyətinin ən tam həcmdə inkişaf etdirilməsinə;

b) insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan olunmuş prinsiplərə hörmətin tərbiyə edilməsinə;

c) uşağın valideynlərinə, onun mədəni özgünlüyünə, dilinə və dəyərlərinə, uşağın yaşadığı ölkənin və mənşəcə olduğu ölkənin milli dəyərlərinə, öz sivilizasiyasından fərqlənən sivilizasiyalara hörmətin tərbiyə edilməsinə;

d) anlaşma, sülh, dözümlük, kişilərlə qadınların hüquq bərabərliyi və bütün xalqlar, etnik, milli və dini qruplar arasında, habelə yerli əhali sırasından olan şəxslər arasında dostluq ruhunda uşağın azad cəmiyyətdə şüurlu həyata hazırlanmasına;

e) ətraf mühitə hörmətin tərbiyə olunmasına [3].

Bu maddə böyük önəm daşıyır. Belə ki, Konvensiyaya qoşulan tərəf dövlətlərin üzərində razılığa gəldikləri bu məqsədlər və hədəflər hər uşağın doğuşdan yaranan insanlıq ləyaqəti və hər uşağın bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması ilə birbaşa əlaqəlidir, həmçinin, hər biri uşaqların inkişaf tələbatları ilə qabiliyyətlərinin müxtəlifliyini nəzərə alır. Bu məqsədlər insan hüquqlarına hörmətin formalaşdırılması da daxil olmaqla, uşağın potensialının tam olaraq üzə çıxarılması, şəxsiyyət duyğusunun, uşağın sosiallaşması və ətrafdakı insanlarla əlaqələrinin formalaşmasına yönəlir.

UHK-nın 29-cu maddəsi tərəf dövlətlərin təhsilin yerüzündəki fərqli din, ölkə və mədəniyyət baxımından fərqli dəyərləri ehtiva etməsində razılığa gəldiklərini bildirir. İlk baxışdan, qeyd edilən müxtəlif dəyərlərin ziddiyət təşkil etdiyi, toqquşduğu ağla gələ bilər, uşağın öz mədəni kimliyi, dili, dəyərləri, yaşadığı ölkənin milli dəyərləri və özünkündən fərqli sivilizasiyalar uyuşmaya bilirlər. Məhz bu müddədə məqsəd, təhsilə tarazlı münasibət formalaşdırmağı və fərqli dəyərləri, fikirləri dialoq və hörmət mühiti içərisində uzlaşdırmağı vurğulamaqdır. Başqa sözlə, uşaqların bir toplumu, xalqı digərindən tarixi inkişaf baxımından ayıran fərqliliklər üzərindən körpülər qura bilmək kimi özünəməxsus potensialları vardır [4].

Təhsilin yönəldiyi hədəflər bir siyahı olmaqdan daha çox önəm daşıyır və Konvensiyada təsbit olunan digər hüquqları əlaqələndirir, möhkəmlədir.

Burada bir digər məsələ isə təhsil hüququnun gerçəkləşmə prosesinə verilən önəmdir. Təhsil prosesi həmçinin, digər hüquqlardan yararlanılmasını möhkəmlətməlidir. Burada nəzərdə tutulan tədris proqramından daha çox, tədris prosesi, pedaqoji üsullar, istər evdə, istər məktəbdə yaxud digər məkanda, təhsilin gerçəkləşdiyi, həyata keçdiyi mühitdir. Təhsil sistemi və təhsil prosesi, ilk növbədə, uşaq dostu, uşaq mərkəzli olub uşağın ləyaqətinə hörmət ediləcək, fikirlərini sərbəstcə dilə gətirməsinə imkan yaradacaq və məktəb həyatında aktiv, fəal iştirak edəcək formada olmalıdır. Diqqətə dəyər digər bir məsələ isə, məktəbdə intizamın insan ləyaqətinə hörməti əks etdirən metodlar vasitəsilə təmin edilməsi və məktəblərin qəti olaraq şiddətdən arındırılmasıdır. Məktəbdəki təhsil mühiti uşağa özünü güvəndə hiss etdirməli, özünə dəyər verilən bir yerdə öyrədildiyini düşünməsinə rəvac verməlidir [4].

Təhsil başqa yerlərdəki yaxud mücərrəd problemlər haqqında deyil, uşağın yaşadığı və üzvü olduğu cəmiyyətin problemləri barədə məlumatlı olmasına yardımçı olmalıdır. Bu növ təhsilin daha çox ailədə formalaşdırılması lazımdır; amma məktəblərin də bu sahədə üzərlərinə götürmələri lazım olan rollar var. Məsələn, uşaq təbii ətraf mühitə qayğı və hörmət göstərməyi evində, məktəbində öyrənməlidir. Bu sahədəki təhsil həm yerli, həm də regional və ya global məsələlərə toxunmalıdır.

Təhsilin ən ümumi hədəfi, məqsədi uşağın azad cəmiyyətdə tam olaraq və məsuliyyət hissi ilə iştirak etməsi üçün qabiliyyətlərini və fürsətlərini aşkara çıxarmaqdır. Burada vurğulanması lazım olan nüans, ən başda məlumat yığımına, rəqabətin təşviqinə və uşağın həddən artıq yüklənməsinə fokuslanan təhsilin, uşağın öz bacarıqlarını və qabiliyyətlərini tam olaraq və uyğun şəkildə inkişaf etdirməsinə ciddi şəkildə mane ola biləcəyidir. Təhsil uşaq dostu, həvəsləndirici və motivasiyaedici xüsusiyyətlər daşmalıdır.

Məktəblərdə insancıl mühit yaradılmalı, dostluq, yoldaşlıq və birgə fəaliyyət təşviq edilməli və uşaqların öz potensiallarına uyğun şəkildə inkişaf etmələrinə imkan tanınmalıdır.

Təhsil hüququnun realizə şərtləri

Mövcudluq. Təhsil prosesi üçün ehtiyac duyulan vasitələrin təmin edilməsi; məktəb binaları və yardımçı tikililər, məqbul əmək haqqı ilə təmin olunmuş ixtisas müəllimləri və digər pedaqoji işçilər, dərsliklər və digər dərs materialları, kitabxana, kompüterlər, içməli su, sanitariya qovşaq və s. **Əlçatanlıq.** Təhsil qurumlarının və tədris proqramının, ümumilikdə təhsil almağın hər bir uşaq üçün əlçatan olması (daha geniş aşağıda).

Qəbuledilənlik. Mövcud və əlçatan olan təhsilin həm də keyfiyyətli olmasını, uşağın şəxsiyyətinin, qabiliyyət və bacarıqlarının inkişafına rəvac verən şəkildə olmasını nəzərdə tutur.

Mövcud şəraitə uyğunlaşma. Tədris proqramı uşağın sosial, mədəni, iqtisadi və ətraf mühit şərtlərini nəzərə almasına, hazırki və gələcəkdəki tələbatlarıyla birbaşa əlaqəli olmasına, uşağın inkişaf şərtlərinin tam olaraq diqqətdə saxlanılmasına, tədris metodlarının bu şərtlərə uyğunlaşdırılmasına yönəlməlidir [5].

Təhsilin əlçatanlıq şərti - təhsil hüququnun realizəsində imkan bərabərliyinin təmin edilməsinin komponenti kimi.

Təhsildə əlçatanlığın bir-birilə kəsişən 3 əsas forması vardır:

- a) ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi;
- b) fiziki əlçatanlıq;
- c) iqtisadi əlçatanlıq [5].

Ayrı-seçkilik uşağın insanlıq ləyaqətinə zidd olmaqla yanaşı, təhsil imkanlarından yararlanma potensialını da zədələyici, hətta yoxedicisi bir vəziyyətdir. Nümunə versək, cəmiyyətdəki cinsi ayrı-seçkilik cinsi bərabərlik prinsiplərinə uyğun olmayan tədris proqramıyla, mövcud olan təhsil imkanlarından qız uşaqlarının əldə edə biləcəkləri faydaları məhdudlaşdırır və qız uşaqlarının təhsildə iştirakını əngəlləyici xüsusiyyətdəki etibarsız və dostca olmayan mühitlə də bu ayrı-seçkiliyi möhkəmləndirə bilər. Həmçinin, əngəlli uşaqlara, müəyyən fizioloji və psixoloji problemləri, əqli geriliyi olan uşaqlara təhsil sahəsində edilən ayrı-seçkilik hallarına rast gəlinir.

Təhsilin əlçatan olmasında bərabərliyin təmin edilməsi üçün sadəcə ayrı-seçkiliyin qadağan olunması bəs etmir. Bəzi qrupların təhsil əlçatanlığı üçün bu baxımdan xüsusi tədbirlər görülməlidir; bu hal ayrı-seçkilik olmasa da, ona yol açan biləcək situasiyaların qarşısını qabaqcadan almağa yönəlib. Başqa bir halda isə keçmişdə edilən ayrı-seçkilik şəxsləri, qrupları elə bir dezavantajlı statusa gətirib çıxarmış ola bilər ki, artıq ayrı-seçkilik aradan qaldırılsa da, ola bilsin ki həmin qrupa mənsub olan şəxslər bəzi hüquqlarından yararlanmaqda çətinlik çəksinlər. Bu səbəbdən təhsildə imkan bərabərliyinin təmin edilməsi üçün, ayrı-seçkiliyin qadağan olunması ilə yanaşı müəyyən tədbirlər görülməlidir. Yəni, başqa sözlə, ayrı-seçkiliklə bağlı tədbirlər məhz birbaşa ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmağa yönəlir; imkan bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər isə ayrı-seçkilik və digər səbəblərdən ortaya çıxan dezavantajların nəticələrini (dolaylı ayrı-seçkiliyi) aradan qaldırmağa yönəlir.

Bərabərlik ifadəsinə iki yanaşma vardır. Rəsmi və ya "hüquqi" bərabərlik eyni hüquqi statusdakı fərdlərə (burada: vətəndaş) eyni cür, bərabər davranmağı nəzərdə tutur. "Real" bərabərlik fərqli sosial statuslardakı fərdlərə fərqli davranılmasını nəzərdə tutur. Bu isə iki fikri özündə ehtiva edir: imkan (fərsət) bərabərliyi və nəticələrin bərabərliyi.

Buradan çıxış etsək, təhsilə əlçatanlıqda imkan bərabərliyinin təmin edilməsi bəzi qruplar və fərdlərə pozitiv ayrı-seçkiliyi (xüsusi tədbirlər) şərtləndirir.

Fiziki əlçatanlıq - təhsilin fiziki olaraq əlçatan olmasının bir yönü uşağın gedə bilməsi baxımından yaxın məsafədə məktəbin mövcudluğunu ehtiva edir. Uşaq ya piyada yeriyərək, ya da lazım olduqda nəqliyyat vasitələri ilə məktəbə gedə bilməlidir. Bu mənada, yaxın məsafədə məktəbin olmaması və uzaqdakı məktəbə isə nəqliyyat vasitəsinin getməməsi o deməkdir ki, təhsil əlçatan deyil.

Təhsilin fiziki olaraq əlçatan olmasının digər yönü isə əngəlli uşaqlar üçün məktəb girişinin, kitabxana, bufet, tualet məkanlarının istifadəsinin mümkünlüyünü, onlara uyğun dərsliklərin olmasını ehtiva edir.

İqtisadi əlçatanlıq - təhsilin iqtisadi, daha dəqiq, maliyyə baxımından əlçatan olması təhsilin pulsuz olmasını, təqaüd imkanlarının mövcudluğunu, təhsillə bağlı əlavə xərclərin ödənilmə bilməsini nəzərdə tutur. UHK-nın 28-ci maddəsində təsbit edilən pulsuz təhsil almaq hüququ hərtərəfli ödənişsizliyi ehtiva edir; dərsliklər, materiallar, məktəbli formaları və s. ehtiyaclar.

Burada diqqətdəyərdigər məsələ isə yoxsulluq və təhsil arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsidir. Yoxsulluq təhsilə əlçatanlıqda imkan bərabərliyini mümkünsüz edir; təhsilin əlçatan olmaması, yoxsul qrupların təhsildən məhrum qalması isə onları yenə də yoxsulluğa məhkum edir. İnsan hüquqları Bəyannaməsi və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt dövlətləri

yoxsulluğu və onun təhsilə təsirlərini aradan qaldırmağa təşviq edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Prof. dr Emine Akyüz, Çocuk hukuku, Pegem Akademi Yayıncılık, 2015;
2. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 1966;
3. Uşaq Hüquqları Konvensiyası, 1989;
4. General Comment No. 1: The Aims of Education (article 29 of the Convention on the Rights of the Child) (2001)
[http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/a\)GeneralCommentNo1TheAimsofEducation\(article29\)\(2001\).aspx](http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/a)GeneralCommentNo1TheAimsofEducation(article29)(2001).aspx)
5. General Comment No. 13: The right to education (article 13 of The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) (1999)
[http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d\)GeneralCommentNo13Therighttoeducation\(article13\)\(1999\).aspx](http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d)GeneralCommentNo13Therighttoeducation(article13)(1999).aspx)